



РОБОЧИЙ ЗОШИТ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЯК ОДИН З ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ ВНЗ

В статті розглядається формування конфліктологічної культури у студентів технічних вищих навчальних закладів за допомогою інноваційних технологій в самостійній роботі студентів. Розкривається суть самостійної роботи, її функції та вплив на розвиток і удосконалення знань, професійних якостей. Одним із важливих видів самостійної роботи визначається робота з робочими зошитами у вищому технічному навчальному закладі. Описуються історія виникнення, функції, мета, типи та види робочих зошитів. Подано власну методику запровадження робочих зошитів для самостійної роботи студентів, наведено приклади завдань та запропоновано критерії оцінювання результатів досягнень.

Ключові слова: конфліктологічна культура, інноваційні технології, самостійна робота, робочі зошити, критерії оцінювання.

The article the formation of the conflict culture in students of technical higher educational institutions with innovative technology in the independent work of students. It reveals the essence of independent work, its functions and impact on the development and improvement of knowledge and professional skills. One of the important types of self-determined work with notebooks work in higher technical education. It describes the origins, functions, purpose, types and kinds of workbooks. Posted own method of introducing workbooks for students' independent work, are examples of tasks and the criteria of evaluation of results achievement.

Keywords: the conflict culture, innovative technology, self-study, workbooks, evaluation criteria.

Вища школа на сьогоднішній день не лише покликана формувати конкурентоспроможного фахівця, а й бути осередком формування національної еліти, що забезпечить в подальшому розвиток суспільства у всіх його сферах, тому, ми вбачаємо, що однією з необхідних умов у навчальному процесі є формування конфліктологічної культури у вищих технічних навчальних закладах. Зважаючи на специфіку навчання в технічному ВНЗ, формування конфліктологічної культури, яка несе в собі гуманітарне спрямування, потребує особливого підходу в навчальному процесі. Одним із таких підходів є самостійна робота студентів з гуманітарних дисциплін.

Самостійний підхід студентів до навчання надасть можливість ефективніше поглиблювати та засвоювати знання особливо з непрофільних дисциплін. В Положенні «Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», зазначено, що самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних

завдань. Її мета: набуття додаткових знань, перевірка отриманих знань на практиці, вироблення фахових та дослідницьких вмінь та навичок.

У дослідженні Х. Майхнера [1] відзначається, що людина у процесі пасивного сприйняття запам'ятає 10% того, що прочитала, 20% – того, що почула, 30% – того, що побачила, 50% побаченого та почутого, а при активному сприйнятті у пам'яті зберігається 80% того, що говорять самі, і 90% того, що роблять або створюють самостійно.

На нашу думку результати цього дослідження підтверджують важливість самостійної роботи, адже всі ці процеси застосовуються при самостійному освоєнні знань. Ефективність самостійної роботи студентів з непрофільюючих дисциплін у технічних закладах освіти можна отримати запровадивши в навчальний процес ВНЗ інноваційні підходи до навчання. Одним з таких підходів є зошити для самостійної роботи студентів.

Формування конфліктологічної культури набуває особливої актуальності сьогодні, коли конкурентоспроможність вітчизняних фахівців вимагає підготовки світового рівня. Проблемам конфліктологічної культури та конфліктологічної компетентності у різних галузях присвятили свої праці О. Щербакова, Н. Самсонова, Н. Підбуцька, А. Анцупова, У. Мاستенбрук, Л. Петровська, І. Шипілова та ін.

На нашу думку *конфліктологічна культура* – це прогнозування і знаходження компромісного вирішення конфлікту в різних життєвих ситуаціях та вміння адаптуватися в конфліктногенному середовищі. *Конфліктологічну культуру майбутнього інженера ми розглядаємо як складову професійно важливих якостей фахової компетентності, набутої в процесі навчання у ВНЗ.*

Одне з провідних місць формування конфліктологічної культури майбутніх інженерів посідає самостійна робота з використанням робочих зошитів. Висококваліфікований працівник, який зможе на світовому ринку праці зайняти належне місце, має володіти такими навичками, як самостійно приймати рішення, мати науковий, творчий підходи, аналізувати все що відбувається навколо.

Питання самостійної роботи в навчальних закладах у своїх працях розкривали такі науковці як П. Підкасистий, Б. Єсипова, Ю. Бабанський, В. Бенера, В. Луценко, І. Зимняя, Н. Шишкіна, Г. Гнітецька, Л. Клименко, М. Красницький, М. Пирогов, М. Буланова-Топоркова, В. Городиська, М. Пантюк, В. Міляева, О. Рогова, М. Фіцула та інші. Психологічний підхід до самостійного засвоєння знань розглянуті у працях С. Рубінштейна, П. Зінченко, М. Варій, В. Безпалько, О. Леонтьєва, Л. Виготського та інших.

Питання ефективності та впровадження в навчальний процес робочих зошитів, як дидактичного засобу самостійної роботи в своїх дослідженнях розглядали А. Лікарчук, І. Майорова, Л. Нечволод, Н. Преображенська, Є. Привалов, Н. Ерганова, Н. Шубіна, Л. Бордонська, А. Тряпціна.

Метою статті є обґрунтування використання зошитів для самостійної роботи в навчальному процесі як інноваційної форми роботи, що сприяє формуванню конфліктологічної культури.

Самостійна робота супроводжує студента протягом всього терміну навчання у ВНЗ. Самостійна робота студента – це інтелектуальна діяльність, яку він здійснює самостійно, власною працею здобуваючи знання впродовж лекції, на лабораторно-практичних заняттях, у позаурочний час, тобто вся навчальна

робота, яка пов'язана з пошуком на шляху пізнання. Удосконалення і розвиток самостійної роботи студентів в умовах застосування різних методів і засобів навчання є одним із основних аспектів ефективного навчання у вищих навчальних закладах [2, с. 13-16].

М. Варій розглядає самостійне оволодіння знаннями, навичками і вміннями, як вид свідомого цілеспрямованого учіння, полягає в пошуку, добуванні, виокремленні, осмисленні та оволодінні знаннями, формуванні самостійно спланованих навичок і вмінь, які необхідні і для військової діяльності, і для свого розвитку, удосконалення, освіченості тощо [3, с. 736].

Г. Гнітецька дає означення самостійної роботи як такої роботи, в результаті якої ті, хто навчаються, проявляють активність і самостійність, прагнуть досягти поставленої викладачем або з власної ініціативи. Мета, яка здійснюється у спеціально відведений для цього час при безпосередньому чи опосередкованому керівництві викладача, але без його особистої участі, і завершується певними результатами, що підлягають самоконтролю або контролю і проявляється в різноманітності видів індивідуальної і колективної навчальної діяльності [4].

Ряд науковців розглядають самостійну роботу студентів як сплановану, організаційно і методично спрямовану пізнавальну діяльність, що здійснюється без прямої допомоги викладача для досягнення конкретного результату [5].

Ми погоджуємося з тим, що студент може здійснювати пізнавальну діяльність за власною ініціативою, викликану пізнавальною потребою або інтересом, але може виконувати її із примусу, зі страху перед поганою оцінкою або якимись іншими неприємностями. І в тому, і в іншому випадках, очевидно, маємо справу з варіантами мотивацій у пізнавальній діяльності студентів. Іноді перший варіант пізнавальної діяльності ототожнюють з поняттям «самостійність», тоді як йдеться лише про активність та ініціативу. Відомо, що студент може виконувати свою пізнавальну діяльність за чітко визначеними правилами (алгоритмами), що регламентують виконання кожної операції і контроль її правильності. Ця регламентація або здійснюється самим викладачем, або записується у вигляді спеціально підготовлених дидактичних засобів. В обох випадках студент не самостійний. Його діяльність керована. Якщо студент працює за навчальними книгами, у яких *не задані* способи пізнавальної діяльності й контролю її якості, він самостійний у виборі. Якщо студент, прослухавши лекцію або простеживши за діяльністю іншої людини, потім сам намагається відтворити її, він не самостійний, його діяльність йому задана, хоча неявно [6, с. 283], але, на нашу думку, у вищій школі потрібно шукати такі методи та форми навчальної роботи, які б сприяли самостійності студента.

В навчальному процесі розглядають два види самостійної роботи: аудиторну і позааудиторну. Ми розглянемо аудиторну самостійну роботу, яка пов'язана з робочими зошитами. Робочі зошити досить часто використовують у навчальному процесі в середній школі, але недостатньо уваги їм приділяють у вищій школі.

Перші спроби впровадження робочих зошитів слід віднести до двадцятих років минулого сторіччя. У той час ці оригінальні засоби навчання призначалися для розвитку інтересу, зацікавленості навчальним предметом та використовувалися для організації самостійної навчальної діяльності учнів. Такий робочий зошит поділяли на тематичні розділи, які містили цільові настанови та завдання для самостійної роботи учнів. Тобто, у 20-30 рр. ХХ ст. робочі зошити розглядалися як засіб підвищення самостійності й активності учнів.

Наступний етап використання робочих зошитів у методиці навчання припадає на кінець 60-х – початок 70-х рр. ХХ ст. В основу їх розробки були покладені досягнення психології та дидактики з питань формування знань і умінь учнів. Ці зошити також включали завдання розраховані на самостійне виконання, до їх змісту часто входили різні типи творчих завдань, а деякі з них мали текстові вставки. Від своїх попередників ці зошити відрізнялися також тим, що зміст та послідовність розташування завдань строго узгоджувалися з матеріалом підручника, тобто вони складалися з безпосередньою опорою на підручник.

Робота зі створення робочих зошитів (зошитів з друкованою основою) активізувалася у 90-ті роки минулого сторіччя. Загальні соціально-економічні перетворення торкнулися сфери освіти й спричинили, зокрема, активну розробку нових робочих зошитів, побудованих на принципах індивідуалізації та діалогізації освіти. На відміну від попередніх нове покоління робочих зошитів виступає як засіб навчання, що сприяє оволодінню способами самостійного набуття, активного засвоєння та застосування знань [7, с. 5].

Виділяють наступні функції робочих зошитів.

1. Навчальна функція. Використання робочого зошита допомагає педагогу керувати навчальною діяльністю учнів, сприяє формуванню в них необхідних знань, практичних вмінь і навичок.

2. Розвиваюча функція. Робочий зошит може бути інструментом у розвитку мислення через спеціально розроблені завдання та вправи творчого характеру. Робота з робочим зошитом сприяє розвитку в учнів стійкої уваги на занятті.

3. Виховна функція. Систематичне заповнення аркушів робочого зошиту впливає на формування в учнів наступних якостей: організованості, дисциплінованості, акуратності, сумлінності, працьовитості, наполегливості, дбайливості. Робота у робочому зошиті вимагає від учня особливої відповідальності за те, щоб написане слово було адекватно по значущості друкованому слову.

4. Контролююча функція. Робочий зошит може бути використано для контролю знань і вмінь учнів.

5. Раціоналізуюча функція. Використання робочого зошита раціоналізує навчальну роботу учнів і викладача, забезпечує доцільне використання навчального часу [7, с. 5].

На нашу думку, метою робочого зошита для самостійної роботи студентів технічних ВНЗ – є формування професійних якостей, самостійного підходу до вирішення проблемних питань, ефективне та результативне засвоєння і поглиблення знань, сприяння розвитку креативного мислення.

Н. Ерганова [8] в навчальному посібнику «Методика професійного навчання» виділяє три види робочих зошитів: інформаційні, контролюючі і зошити змішаного типу, які містять інформаційний і контролюючий блоки. Також автор виділяє три типи робочих зошитів: зошити для вправ, або тренінгові зошити; зошити з графічного моделювання; семіотико-семантичні зошити.

Ми вважаємо, що для ефективної роботи та засвоєння матеріалу, у вищому навчальному закладі доцільно використовувати робочі зошити змішаного типу, що ми намагаємося впроваджувати в навчально-виховний процес. Нами було розроблено робочий зошит з дисципліни «Педагогіка, психологія та методика викладання у вищій школі» для студентів технічних ВНЗ.

Сьогодні зацікавити студента самостійним опрацюванням теми з непрофільної дисципліни, яке було б ефективним, продуктивним та результативним, не легко. Не стало секретом, що доступність до інформації в Інтернеті несе в собі не лише позитивні, а й негативні результати – у студентів втрачається науково-дослідницький елемент навчання, здатність самостійно опрацьовувати матеріал. Навіщо особливо вникати в тему інформації, яку розшукуєш, якщо можна копіювати готовий реферат чи курсову, не говорячи уже про підготовку до семінарських занять. Тому, в навчально-виховний процес вищої школи необхідно впроваджувати такі інноваційні методи та форми роботи, які вимагатимуть від студента не лише копіювання інформації, а й творчий підхід до виконання завдань. Одним з інноваційних підходів у виконанні самостійної роботи ми вбачаємо роботу з робочими зошитами із дисципліни, які розробляє викладач відповідно власного лекційного матеріалу та тем практичних занять.

Ми пропонуємо студентам перевірити свої знання цікавими завданнями з таких тем: «Методологічні засади педагогіки, психології та методики викладання у вищій школі», «Вища школа як педагогічна система», «Психолого-педагогічний аналіз суб'єктів навчально-виховного процесу», «Педагогічна комунікація (взаємодія) як методологічна та методична основи педагогіки вищої школи», «Дидактика вищої школи». Студентам пропонуються цікаві завдання у вигляді незвичайних запитань, заповнення схем і самостійна розробка схем, кросворди, сканворди, проблемні (педагогічні) ситуації, які аналізують студенти, також студентам пропонуються тести та методики для самопізнання, які мають психологічний підхід і студенти не лише мають їх виконати, а й проаналізувати, що дасть змогу ознайомитися з методикою й поглибити свої знання з психології та сформулюються вміння їх застосування в педагогічній діяльності. Блок завдань по кожній темі включає 8-10 завдань, в залежності від складності і об'єму теми і включає такі завдання, наприклад – написати визначення терміну. Ми знаємо, що кожен термін може мати безліч визначень, тому студентам пропонується або написати визначення та вказати посилання звідки воно, або сформулювати своє розуміння даного терміну, базуючись на вивчений матеріал, для того, щоб побачити чи студент взагалі розуміє значення даного терміну. Наступними завданнями може бути складання схеми до теми, заповнення таблиці, розв'язання головоломки. Є завдання які включають в себе ще допоміжні запитання, наприклад, завдання поділено на дві колонки, які розміщені паралельно – в одній терміни, в іншій – визначення до них, які стоять в невірному порядку, обидві колонки пронумеровані. Студентові потрібно віднайти вірне визначення терміну та записати до ключа, який подається, якщо відповідь вірна то по закінченню має бути слово пов'язане з темою або дисципліною.

Не зважаючи на зацікавленість чи складність завдань, основною мотивацією їх виконання є оцінювання, як результат їх праці.

На думку С. Вітвицької [9, с. 187] оцінити рівень оволодіння людиною знань і способів діяльності дуже важко. Щоб полегшити виконання цього завдання, треба розділити два поняття, що перебувають у нерозривному взаємозв'язку, – критерії оцінки і норми оцінки. Критерії оцінки – це ті положення, урахування яких є обов'язковим при встановленні тієї чи іншої оцінки. Норми оцінки – це опис умов, на які має спиратися педагог, виставляючи студентові оцінку. Виставляючи студентові ту чи іншу оцінку, педагог має враховувати характер засвоєння вже відомого знання (рівень усвідомлення, міцність запам'ятовування, обсяг, повноту і

точність знань); якість виявленого студентом знання (логіку мислення, аргументацію, послідовність і самостійність викладу, культуру мовлення); ступінь оволодіння вже відомими способами діяльності, уміннями і навичками застосування засвоєних знань на практиці; оволодіння досвідом творчої діяльності; якість виконання роботи (зовнішнє оформлення, темп виконання, ретельність і т. ін.).

Як зазначає В. Ягупов [10] – контроль та оцінка в будь-якому виді діяльності завжди суттєво безпосередньо впливають на якість та ефективність, на ставлення людини до виконання обов'язків, на розвиток почуття відповідальності за стан справ і мотивації цілеспрямованої діяльності. Коли людина не бажає загубитися серед людей і намагається повною мірою реалізувати свої потенційні можливості, вона потребує постійної оцінки своїх дій. На соціальну оцінку має право кожна людина, і кожен з нас прагне отримати найповнішу оцінку. Такого самого ставлення до себе вимагає і педагогічний процес. Контроль має бути систематичним, освітнім, діагностичним, виховним, розвиваючим, керівним, оцінювальним, всебічним, об'єктивним. Він повинен обіймати всі ланки педагогічного процесу і сприяти його вдосконаленню.

М. Віленський, П. Образцов, О. Уман [11, с. 57] виділяють такі основні функції системи контролю та оцінювання:

Навчаюча. Вона реалізується, коли в ході контролю успішності розглядаються, поглиблюються та удосконалюються знання, навички та вміння, підвищується рівень освіченості, підвищується культура розумової праці, стимулюється самостійність того, хто навчається.

Розвиваюча. Вона проявляється в тому, що під дією контролю удосконалюються такі психічні процеси та властивості особистості, як увага, пам'ять, мислення, стимулюється пізнавальна активність. Ця функція може бути реалізована лише в тому випадку, якщо контрольні завдання (запитання), які пропонуються особистості, що навчається, потребують від неї пояснень, доказів, обґрунтувань, а не лише переказу прочитаного.

Виховна. Оцінка, яка супроводжує контроль успішності, відображає суспільну думку про результати діяльності того, хто навчається. Вона чинить на нього великий моральний вплив, сприяючи вихованню відповідальності, розуміння свого навчального боргу, розвиває волю, дисциплінованість, принципиальність.

Керуюча. Контролювання успішності являє собою безперервно здійснювальний зворотний зв'язок, який показує тому, хто навчається, та викладачеві рівень успіхів та орієнтує їх на заходи щодо поліпшення успішності в подальшому.

Контрольно-оціночна. Дозволяє слідкувати за ходом та результатами навчальної діяльності того, хто навчається. В цій функції система контролю складається з контролювання з боку викладача, взаємного контролю хто навчається та його самоконтролю. Значення самоконтролю переконливо доведено психологами, які стверджують, що удосконалення результатів діяльності людини не настає навіть при безкінечно великій кількості повторів, якщо вона не бачить своїх недоліків, помилок, не здатна критично оцінювати результати своєї діяльності.

Організаційна. Систематично проведений контроль організовує роботу того, хто навчається, орієнтує у вимогах ВНЗ, сприяє виробленню раціонального режиму самостійної роботи.

Також ці вчені вважають, що функції, які перераховані, в рамках професійно-орієнтованої технології навчання можуть бути реалізовані, тобто дати педагогічний ефект, тільки при дотриманні низки дидактичних вимог до системи контролю та оцінки, серед яких важливо виділити:

- індивідуальний характер, який потребує здійснення контролю за роботою кожного, хто навчається, за його особистою пізнавальною діяльністю, яка не допускає підміни результатів навчання окремих студентів підсумками роботи колективу (навчальної групи) та навпаки;

- систематичність та регулярність проведення контролю на всіх етапах реалізації технології навчання, поєднання його з іншими сторонами навчальної діяльності студентів;

- різноманітність форм проведення, яке забезпечує виконання всіх названих вище функцій контролю, підвищення інтересу тих, хто навчається до його проведення та результатів;

- всебічність, яка полягає в тому, що контроль має охоплювати всі розділи навчальної програми, забезпечувати перевірку як теоретичних, так і практичних умінь та навиків;

- об'єктивність контролю, яка виключає навмисні, суб'єктивні та помилкові оціночні судження та висновки викладача, основані на недостатніх знаннях студентів або упередженому ставленні до деяких з них;

- диференційований підхід, що враховує специфічні особливості кожного навчального предмету або окремих його розділів, а також індивідуальні характеристики студентів;

- єдині вимоги всіх викладачів, які здійснюють контроль за навчальною роботою в рамках технології навчання, що реалізується.

Ми погоджуємося з тим, що через названі вимоги реалізуються основні принципи організації контролю та оцінки в ВНЗ.

Важливу функцію під час здійснення контролю та оцінювання відіграють критерії оцінки результатів досягнень. Критерії є тим фактором, який допомагає нам досягнути результату під час навчання.

У словнику іншомовних слів критерії (від грец. Kriterion – здатність розрізняти) – ознака, на основі якої здійснюється оцінка, визначення або класифікація чого-небудь, мірило оцінки [12].

Чітко визначені критерії оцінки результатів досягнень перевірки сприяють конкретному визначенню рівня набуття учнями знань, навичок та вмінь, передбачених навчальними програмами, сприяють утвердженню творчого ставлення до дидактичного процесу, розвивають розумові та фізичні здібності, формують мотивацію учіння і досягнення успіхів у навчально-пізнавальній та майбутній професійній діяльності [9].

Даний зошит розроблений в такій формі, що мотивація студента у виконанні завдань заключається не лише у примусі або в кількості балів, а й зацікавлює студентів та навчає їх оцінювати свої можливості та можливості своїх колег. Для цього нами була розроблена спеціальна схема перевірки завдань. Студенти оцінюють виконання завдання самостійно, але вони залучаються до перевірки не власних завдань, а завдань своїх товаришів за визначеними

критеріями. Кожне завдання є різним за складністю і позначається зірочкою, наприклад: * – 0,25 балів, ** – 0,7 балів, *** – 1 бал. Також є допоміжне оцінювання, якщо біля завдання стоїть знак V («галочка») – завдання зараховане та нараховується, відповідно критеріям, кількість балів; W («подвійна галочка») – означає, що до завдання підійшли креативно і бали подвоюються; I (вертикальна лінія) – завдання виконане не повністю і бали діляться на половину; – (горизонтальна лінія) – завдання не зараховане. Для більшої зацікавленості студентів у перевірці завдань теж є критерії, якщо завдання перевірені вірно і перевіряючий не допустив жодної помилки – сума балів за перевірнені завдання подвоюється і зараховується перевіряючому, якщо допущена хоча б одна помилка – бали не зараховуються. Студенти мають змогу не лише отримати бали за завдання, які виконали самі, а й отримати бали за перевірку виконаних завдань своїх товаришів. Дані критерії оцінювання були розроблені з метою поглиблення знань з дисципліни, адже для того, щоб не допустити помилки під час перевірки і отримати бонусні бали – потрібно добре орієнтуватися в матеріалі теми.

Розробка та впровадження робочих зошитів для самостійної роботи є важливим і необхідним у навчальному процесі вищого навчального закладу, це є інновація, яка буде сприяти самостійно вирішувати навчально-педагогічні проблеми, вчитися справедливо і адекватно оцінювати роботу інших, а отже, формувати конфліктологічну культуру студентів в технічному ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Майхнер Х. Е. Корпоративные тренинги / Х. Е. Майхнер. – М. : ЮНИТИ, 2002. – 354 с.
2. Костишина Г. І. Теоретико-методичні аспекти розробки і проведення лабораторно-практичних робіт з фізики: нові підходи / Г. І. Костишина // Наукові записки. Серія : Педагогіка і психологія. – Випуск 4. – Вінниця : ВАТ «Віноблдрукарня», 2001. – 194 с.
3. Варій М. Й. Загальна психологія : підр. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. Й. Варій – [3-тє вид.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 1007 с.
4. Гнитецкая Галина Емельяновна. Дидактическая эффективность комплексной системы организации самостоятельной работы студентов младших курсов (на материале подготовки специалистов технических вузов) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01. / Гнитецкая Галина Емельяновна - К., 1990. – 20 с.
5. Городиська В., Пантюк М., Міляєва В. Педагогіка та психологія вищої школи : тексти лекцій. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 2014. – 307 с.
6. Педагогіка вищої школи : підручник / Д. В. Чернілевський, І. С. Гамрецький, О. А. Зарічанський, І. М. Луцький, О. В. Пшеничнюк, [за ред. Д. В. Чернілевського]. – Вінниця : АМСКП, Глобус-Прес, 2010. – 408 с.
7. Майорова І. Г. Використання робочих зошитів як засобу підвищення ефективності професійної підготовки : Метод. рекомендації / І. Г. Майорова. – Донецьк : ПО ІПП УМО, – 2012. – 38 с.
8. Эрганова Н. Е. Методика профессионального обучения : учеб. пособие для студ. вузов. / Н. Е. Эрганова. – М. : Академия, 2007. – 160 с
9. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : методичний посібник для студентів магістратури / С. С. Вітвицька– Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.

10. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов– К. : Либідь, 2003. – 560 с.
11. Технологии профессионально-ориентированого обучения в высшей школе / М. Я. Виленский, П. И. Образцов, А. И. Уман / [под ред. В. А. Сластенина]. – М. : Педагогическое общество России, 2004. – 192 с.
12. Словник іншомовних слів / [уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К. : Наук. думка, 2002. – 680 с.

Рецензент: д. пед. н., проф. Бенера В.Є.